

О.В. ТИМЧЕНКО

докт. психол. наук, доц.

Національний університет внутрішніх справ

УДК 159.9.072.5-057.36

ЯК ОФІЦЕРУ-КЕРІВНИКУ ПОБУДУВАТИ ПРОГРАМУ І МЕТОДИКУ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРСОНАЛУ ОВС

На прикладі спецпідрозділу "Беркут" розглянуто алгоритм побудови офіцером-керівником, який не має базової психологічної освіти, програми психологічного дослідження особливостей підлеглих.

Останнім часом офіцери-керівники органів та підрозділів внутрішніх справ України при роботі з підлеглими усе частіше звертаються до психологічної науки [1]. На жаль, багато хто з них, після невдалих спроб самостійного психологічного вивчення підлеглих, зневірюється у можливостях цієї науки. Такий стан справ відбувається не тому, що психологічна наука не здатна розкрити внутрішній світ людини, а тому, що офіцери-керівники, які не мають базової психологічної освіти, практично зовсім не уявляють, яким чином будеться програма та методика психологічного дослідження особливостей підлеглих.

Організація навчання у вищих закладах відомчої освіти побудована таким чином, що ці питання залишаються за межами підготовки майбутніх офіцерів-керівників. Для того, щоб зняти протиріччя між підготовкою майбутніх офіцерів-керівників та особливостями їх самостійної роботи, ми і пропонуємо розглянути алгоритм побудови такого дослідження на прикладі спецпідрозділу "Беркут".

Всяке вивчення взагалі повинно починатися з виявлення його методології (від "метод" і грец. logos - слово, поняття, вчення) - системи принципів і способів отримання пояснення і застосування знання, вчення про цю систему. Це центральна ланка, що забезпечує відповідність як опису практики в поняттях, підходах даної науки, так і реалізації теорії на практиці.

У методології, як відомо, розрізняють дві складові: принципи побудови і застосування знання та способи і методи його отримання.

Тому, необхідно виділити ряд принципів вивчення персоналу ОВС, що для керівної ланки спецпідрозділу "Беркут" означають нижче наведене:

- у кожному міліціонері спецпідрозділу "Беркут" бачити особистість, що не терпить грубості або маніпулювання собою. Адекватний особистий відзвиг можливий тільки при взаємодії з підлеглими на по-людському гідних і моральних нормах;

- враховувати, що психіка людини не безмежна за

енергетичними ресурсами, потенціалом, надійністю, особливо у молодій людині. Вона індивідуальна, ранима, суб'єктивна, пристосована. Тому в доброзичливій обстановці вона добре вихована, але в умовах гнітної життєдіяльності швидко виснажується, може деградувати;

- пам'ятати, що можливості виховання міліціонера спецпідрозділу не необмежені, вони багато в чому зумовлені як рівнем особистої зрілості, так і природжено-придбаними особливостями людини. Саме це вимагає першочергової діагностики і врахування в роботі з підлеглими;

- розуміти, що людина самовиражається і самоутверджується в діяльності й у спілкуванні. Але оскільки у психіці є рівні підсвідомості і свідомості, то не всякі дії, вчинки, а тим більше реакції міліціонера спецпідрозділу можуть бути ним адекватно усвідомлені і пояснені [2].

Таким чином, окрім повсякденного життєвого пізнання підлеглих, командир спецпідрозділу необхідно спеціально вивчати певні особисті особливості, що виявляються і що формуються в різноманітних видах оперативно-службової діяльності. Що саме вивчати? Це залежить від розуміння офіцером запитів практики, рівня його психологічної компетентності, професійної зрілості. Для того, щоб виявити справді важливі для практичної діяльності командира спецпідрозділу особисті особливості підлеглих, необхідно врахувати специфіку ситуації, у якій вони виявляються, і продумати програму вивчення підлеглих.

Доцільно розглянути три взаємопов'язані види управління спецпідрозділом "Беркут":

- *структурне* (що уточнює в рамках наданих повноважень оптимальність підпорядкованої офіцеру-керівнику системи);

- *параметричне* (що включає підготовку, відбір і національний розподіл особового складу);

- *ситуаційне* (що полягає в забезпеченні вирішення конкретних завдань підрозділу в конкретних умовах оперативно-службової діяльності).

Діалектика їхнього взаємозв'язку така, що структурне управління визначає параметричне, а воно визначає ситуативне. Таким чином, якщо не оптимальність функціонування підрозділу організаційно зумовлена, то виправити це за рахунок виявлення і врахування якихось особистих особливостей підлеглих проблематично.

Щоб уникнути подібних прорахунків і не перетворювати вивчення особового складу на збирання даних, які потім зовсім не використовуються, важливо пам'ятати, що вивчення особистості не самоціль, а психологічне вивчення "в загальному" меншою мірою формальне. Оскільки особистість формується і виявляється в діяльності, у ній же вона і повинна вивчатися. Одиницею аналізу діяльності вважається ситуація, що розглядається в тривимірному просторі: завдання, суб'єкт діяльності, об'єктивні умови діяльності. Це мінімальна, системно організована частина діяльності, у якій всі її основні елементи виявляються цілісно. Ситуація охоплює від початку до кінця вирішення завдання в конкретних умовах, тобто за певний час. Тому, по-перше, вивчення індивідуальних особливостей міліціонерів спецпідрозділу має сенс тоді, коли супроводжується аналізом завдань діяльності й об'єктивних умов її протікання. По-друге, всяке вивчення повинно ґрунтуватися на певній програмі.

Програма вивчення індивідуальних особливостей міліціонера спецпідрозділу "Беркут" - це обґрунтоване припущення про те, які й у зв'язку з чим особисті особливості правоохоронця більш за все цікавлять офіцера-керівника, а також за якими ознаками і як їх можна вірогідно визначити. У залежності від вирішуваних командиром спецпідрозділу завдань, вивчення підлеглих може бути фрагментарним (при їхньому відборі, розподілі та ін.) і довгочасним. Психологічно виправдана програма вивчення особистісних особливостей полягає в послідовному обґрунтуванні її основних елементів.

А. Виявлення проблеми, вибір об'єкта, предмета вивчення.

Вихідним пунктом є реальна проблема - об'єктивне протиріччя між недостатнім знанням підлеглих і різноманітністю оперативно-службових завдань (до яких вони залучені або можуть бути залучені), - що вимагає розв'язання.

Якщо командир спецпідрозділу припускає, що гострота протиріччя може бути знижена (або воно може бути розв'язане) за рахунок врахування особистісних особливостей підлеглих, то реальна життєва проблема стає проблемою психологічною. Її усвідомлення припускає вибір об'єкта і предмета вивчення. Об'єктом (тим, на що направлене пізнання) може бути особистість міліціонера спецпідрозділу "Беркут" (у даному випадку цим і обмежимося), група (штурмова, снайперська і так далі) - у залежності від того, у чому бачиться суть проблеми. В об'єкті виділяється предмет, тобто найбільш важливі якісні характеристики, що вимагають спеціального врахування для протиріччя.

Б. Визначення мети і завдань вивчення.

Мета, тобто розуміння того, навіщо застосовується

вивчення, дисциплінує роботу, що проводиться, орієнтуючи її на досягнення кінцевого результату. Цінність усякого вивчення не в обсязі отриманого матеріалу, а в його реальній користі. Мета конкретизується в завданнях вивчення. Їх звичайно стільки, скільки самостійних питань має сенс виділити в рамках сформульованої мети. Вони визначають послідовність, обсяг і спрямування вивчення.

Наприклад, у спецпідрозділ прибуло поповнення. Його необхідно вивчити. Реальна проблема: як у найкоротший термін з ним ознайомитися, усвідомити, на що прибулі здатні і чого від них можна очікувати. Психологічна проблема: вивчити індивідуальні особливості міліціонерів. Об'єкт вивчення: персонально кожний прибулий міліціонер. Предмет: значущі для служби взагалі і в даному спецпідрозділі особисті особливості. Мета: загальне знайомство, вивчення індивідуальних можливостей швидкого входження в колектив і професійного становлення. Завдання вивчення:

- 1) оцінити загальний рівень підготовки (що є);
- 2) визначити зрілість і налаштованість на службу (чого хоче);
- 3) оцінити, який із кожного може вийти фахівець (що може).

З врахуванням вимог ситуаційного аналізу це необхідно доповнити оцінкою завдань і об'єктивних умов діяльності молодих працівників міліції.

В. Системний або системно-функціональний аналіз предмета вивчення.

Сенс цієї процедури в тому, щоб на рівні власної підготовленості і досвідченості структурувати предмет вивчення у вигляді взаємопов'язаних психологічних складових. Після цього визначається, за якими зовнішніми ознаками (емпіричними індикаторами) кожна з них можна виявити доступними офіцеру-керівнику способами. Якість роботи цілком залежить від психологічної компетентності, настроєності і досвіду практичної роботи офіцера-керівника [3].

Системний аналіз припускає перекладання завдань вивчення з повсякденної мови на мову змістовно-психологічних понять і виділення структурних елементів (системних складових) психічної (індивідуальної) особливості, що вивчається. Кількість, деталізація структурних елементів визначаються командиром спецпідрозділу у залежності від наявних можливостей і потреб.

У розглянутому прикладі перше завдання не вимагає перекладання з повсякденної мови на змістовно-психологічну. Для її деталізації можна виділити такі складові:

1а - загальне уявлення про міліціонера спецпідрозділу "Беркут";

1б - особливості досвіду (служба у інших силових структурах держави, досвід виконання ризиконебезпечних задач та ін.);

1в - загальний рівень самоорганізації і саморегулювання.

Друге завдання припускає часткове перекладання на

рівень психологічних понять, бо просто зрілість ще ні про що не говорить. У даному випадку можна конкретизувати моральну зрілість і характерологічні особливості відповідно до системних елементів завдання:

2а - моральна зрілість;

2б - характерологічні особливості;

2в - загальна (на службу у правоохоронних органах України) і конкретна (на фахову спеціальність, служити саме в цьому спецпідрозділі) мотивація, налаштованість.

Третє завдання практично цілком вимагає конкретизації, наприклад, оцінити особливості психічних процесів, адаптації до служби. Його системними елементами можуть бути:

3а - спостережливість, швидкість реакції, емоційно-вольова витривалість, тривожність у комплексі;

3б - екстра-або інтровертність, контактність, готовність і вміння постояти за себе і т.п.;

3в - здатність до навчання - моторна, зорова пам'ять, наполегливість, старанність, кмітливість, нестандартність мислення та ін.

Коли системний аналіз виконаний, тобто чітко визначено, під яке завдання (*навіщо*), які особливості (*що*) керівник спецпідрозділу збирається вивчати, необхідно провести емпіричну інтерпретацію кожного системного складового - так само однозначно визначити, за якими зовнішніми ознаками можна найбільш вірогідно судити про вираженість того або іншого системного елемента

У нашому прикладі такими ознаками для завдання 1а можуть бути: матеріали особової справи, зовнішній вигляд, манера триматися, щирість в розмові, культура мови. Для завдання 1б - документальні біографічні дані, власне оповідання міліціонера, свідчення тих, хто знав його раніше, тілесні й інші ознаки (травми, шрами, татуювання), реагування на болісні або характерні для різноманітних груп теми. Для завдання 1в - виконання розпорядку дня, доручень і завдань, особливості носіння елементів форми одягу, дотримання правил гігієни.

Для завдання 2а - особливості поведінки в морально-етичних ситуаціях, документальні свідчення, відгуки інших осіб. Для завдання 2б - особливості поведінки в різноманітних ситуаціях оперативно-службової діяльності - емоційна збудливість, рішучість, вміння орієнтуватися в тяжких ситуаціях та ін. Для завдання 2в - особливості поведінки, що демонструється, зміст самооцінок, оцінок дій і відношення інших.

Для завдання 3а - якість виконання спеціальних завдань - витривалість, спостережливість і таке інше, особливості поведінки у складних ситуаціях оперативно-службової діяльності. Для завдання 3б - особливості поведінки і спілкування з іншими фахівцями спецпідрозділу - у службовій і неформальній обстановці, у модельованих або реальних ситуаціях у ролі ображеного або кривдника. Для завдання 3в - якість виконання навчально-тренувальних завдань, відгуки посадових осіб і товаришів по службі.

Набір емпіричних показників може бути й іншим, що цілковито залежить від ситуації вивчення, наявності ча-

су, досвідченості командира спецпідрозділу. Якщо перед офіцером-керівником постає завдання не просто констатувати виразність тих або інших особливостей, але й оцінити причини, чинники, що зумовлюють їхній стан, то проводиться функціональний аналіз. Ця процедура полягає у висуванні обґрунтованих припущень про те, які з факторів, що піддаються безпосередній зміні в спецпідрозділі, головним чином впливають на особисті особливості особового складу (у тому числі і складові ситуації). Вони також переводяться у змістовно-психологічні поняття, для кожного з яких підбираються ознаки, що зовнішньо виявляються.

Г. Висування і перевірка гіпотез

Гіпотеза - це обґрунтоване припущення про те, що вибрані для спеціального вивчення особистісні особливості, а також способи їхнього виявлення справді необхідні і достатні для успішного вирішення завдань, що постають. Як усяке невідоме (інакше б це не було гіпотезою), вона формулюється на базі теоретичного багажу знань і особистого досвіду керівника спецпідрозділу послідовним висуванням логічних припущень у ході розробки програми. Класичні вимоги до гіпотези: вона не повинна містити понять, що не отримали емпіричної інтерпретації, не повинна зводитися тільки до здорового глузду, повинна бути простою і лаконічною. Нарешті, у офіцера-керівника і посадових осіб, що його підтримують, повинно бути достатньо можливостей і повноважень для її перевірки. У міру перевірки, тобто накопичування фактів про те, що вивчається, гіпотеза повинна призводити до наслідків, що підтверджують або спрощують припущення, а ті, у свою чергу, - до рекомендацій, що завершують або уточнюють вивчення.

Д. Побудова (вибір) методики вивчення індивідуальних особливостей

Методика вивчення індивідуальних особливостей - це оптимальна сукупність прийомів і способів надійної діагностики вибраних командиром спецпідрозділу емпіричних показників, які дозволяють отримати вірогідну інформацію про те, що вивчається. Її можна саме побудувати, рідше - вибрати тільки після опрацювання попередніх елементів програми. На жаль, часто методикою називають і діагностичний інструмент, так звану "техніку", тобто конкретний варіант використання того або іншого методу. Методика вивчення і психодіагностична методика не одне і те саме [4]. Остання стає методикою вивчення тільки в руках фахівця-психолога. Непрофесіонал, не розуміючи всіх тонкощів конструювання і використання таких технік, дискредитує і себе, і справу, і інструмент. Тому в цій ситуації вкрай важлива спільна робота командира зі спеціалістом-психологом як у плані консультацій, так і організації конкретного дослідження¹.

Перш ніж розробити методику, необхідно:

- виділити реальну проблему, її психологічний зміст,

¹ Згідно рішення Колегії МВС України від 10.12.2003 р. № 8 КМ/І у спецпідрозділах «Беркут», «Сокіл», «Тітан» введені посади практичного психолога ОВС (прим. авт.).

об'єкт і предмет вивчення;

- визначити мету і завдання вивчення конкретного міліціонера спецпідрозділу "Беркут";

- здійснити системний або системно-функціональний (ситуаційний) аналіз особливостей, що вивчаються. Системний або системно-функціональний (ситуаційний) аналіз предмета вивчення повинен закінчуватися виділенням емпіричних показників кожної особливості, що вивчається (див. рис.). Ми переконані, що тільки чітке

дотримання запропонованого алгоритму проведення психологічного дослідження персоналу ОВС дозволить керівникам органів та підрозділів внутрішніх справ України дійсно на науковій основі вирішувати питання розстановки кадрів, прогнозувати соціальну та антиправну поведінку, комплектувати групи (команди) для вирішення складних задач оперативно-службової діяльності, оптимізувати навчання та виховання підлеглих, надавати адекватну допомогу тим, хто її потребує.

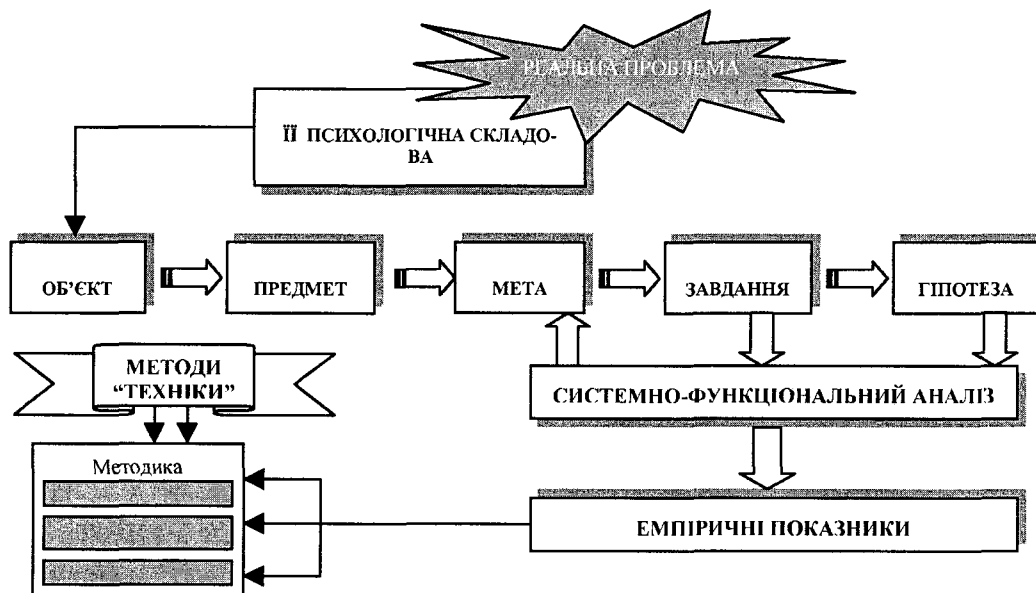

Рисунок – Послідовність обґрунтування вивчення особистісних особливостей міліціонерів спецпідрозділу "Беркут"

ЛІТЕРАТУРА

1. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Основы психологии управления: Учебник. –Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. –528 с.

2. Афанасенко В.С., Залкін С.В., Ноздрін В.Т., Попова Г.В., Прокопов В.О., Тімченко О.В. Військово-професійне спілкування: Навчальний посібник. –Х.: ХВУ, 2002. –391 с.

3. Олексієнко Б.М., Максименко С.Д., Іщенко Д.В., Сафін О.Д., Виштеюнас Г.В. Військова психологія і педагогіка: Підручник. –Хмельницький: Вид-во АПВУ, 1998. –562 с.

4. Тімченко А.В., Шапарь В.Б., Швидченко В.Н. Практическая психология. Инструментарий. –Ростов н/Д: "Феникс", 2002. –688 с.

Надійшла до редколегії 02.09.2004

ТИМЧЕНКО А.В. КАК ОФИЦЕРУ-РУКОВОДИТЕЛЮ ПОСТРОИТЬ ПРОГРАММУ И МЕТОДИКУ ИЗУЧЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЕЙ ПЕРСОНАЛА ОВД

На примере спецподразделения «Беркут» рассмотрен алгоритм построения офицером-руководителем, не имеющим базового психологического образования, программы психологического исследования особенностей подчиненных

***

TIMCHENKO O.V. HOW TO BUILD THE PROGRAM AND METHODS OF THE STUDYING THE PSYCHOLOGICAL PARTICULARITIES OF THE PERSONNEL OF POLICE BY THE OFFICER LEADER

The algorithm of the building program of the psychological research of the particularities subordinated is considered by officer-leader, without base psychological formation, on example of special division "Berkut"

У 2005 році журнал "Право і безпека" розповсюджуватиметься
тільки за передплатою. Кількість річних номерів збільшено до 6.